

Srečo Dragoš

SOCIALNO DELO - SISTEMSKI VIDIK

(I)

Visoka šola za socialno delo bo kmalu praznovala štirideseto obletnico. Optimistične napovedi pravijo, da jo bomo dočakali v novih prostorih na novi lokaciji; kljub temu pa bo ostala grenka izkušnja, da se je namreč v približno enakem času "matičnim" šolam drugih družboslovnih strok posrečilo rešiti vrsto problemov, s katerimi se VŠSD še danes otepa (zaznal prehod na štiriletni študij, prostorski, statusni problemi itn.), kar je gotovo tudi odraz nezavidljivega položaja socialne stroke do drugih strok. Ta položaj je npr. razviden iz števila doktorjev znanosti, ki jih pridela neka šola v enem letu; ko se, denimo, sociologi primerjajo z ekonomisti, se čutijo v zaostanku, in to ugotavljajo tudi, če primerjajo medijsko odmevnost svojih strokovnih srečanj s prireditvami drugih strok. Primerjava z VŠSD v tem smislu pomeni, da je zaostanek očiten in razumljiv, saj si je VŠSD šele sedaj priborila licenco za podeljevanje visokošolskih diplom, v skrbi za podiplomsko izobraževanje pa smo zapleteni v mučna pogajanja z Univerzo, katerih izid je nejasen. Tudi, denimo, ko smo organizirali mednarodno srečanje socialnih šol na Bledu (1989), smo bili neprimerno manj odmevni v javnih medijih kot npr. mednarodno srečanje oblikovalcev, čeprav tega nazadnje sploh ni bilo... Ali pa npr. ideološka represija v sedemdesetih letih: po drugih šolah so sicer odstranjevali "neprimerne" profesorje, vendar le iz predavalnic (lahko so snovali knjige, raziskovali) - na socialni šoli pa je šlo za to, ali se lahko prevede iz tujega jezika osnovni (prvi in edini) strokovni učbenik ali pa se ne sme. Podobno je glede šolske opreme: dolgo časa smo razpolagali samo z raznobarvnimi kredami in enim samim grafoskopom; odkar lahko sami

vplivamo na opremljenost, smo se sicer solidno založili z računalniki in ostalo potrebno opremo, problem pa ostajajo telefoni (vsakih nekaj dni je mogoče klicati samo noter, ne pa ven!). Še vedno smo torej ujeti v razmere, v katerih so rešljivi samo tisti problemi, ki so izključno vezani na naše interne vire, nikakor pa ne oni, ki so eksternega značaja in v katerih smo lahko le soudeležen(c)i. Skratka - problemi so *sistemske narave*.

Po drugi strani pa lahko v teoriji socialnega dela pri nas zasledimo navezavo na sistemski pristop približno v istem času kot v drugih strokah (npr. sociologiji, ekonomiji). Glede na položaj socialne stroke, ki nikakor ni osrednji (po zgornjih merilih je prej obroben), bi lahko dobili vtis, da se socialno delo navezuje pač na trend, ki je trenutno popularen (v teoriji) in mu sledijo tudi razvitejše stroke. Zlasti še, ker je res, da se tudi na tako sofisticiranem področju, kot so znanstvene teorije, izmenjujejo različni načini ali obrazci vedenja in mišljenja, ki se jih ljudje določeno obdobje držijo, jih potem opustijo in zamenjajo z drugimi (čeprav nepopularne teorije niso nujno tudi neveljavne) - drugače povedano: celo v znanosti(h) lahko gre za modo. V tej zvezi tudi pomisleki proti sistemski teoriji, češ, gre za modno muho, zgolj žargonski trend, ki lahko enako hitro izgine, kot se je pojavil, zlasti, ker ga je stroka prevzela od drugod. Vendar ne gre za to.

S sistemskim pristopom je namreč tako kot s socialnim delom. Čeprav socialno delo (kot pomoč med ljudmi) obstaja, odkar obstajajo družbe, se socialno delo kot profesija pojavi zelo pozno, takrat, ko nastanejo potrebe in pogoji zanjo. Enako je s sistemi. Čeprav je pojav človeških družb že hkrati nastanek (socialnih)

sistemov,¹ se sistemski pristop uveljavi tedaj, ko sta njihova diferenciranost in prepletenost tako kompleksna, da jih je treba razločevati, da bi jih lahko razumeli (v njihovih povezavah). To v zvezi s socialno profesijo pomeni, da sistemski pristop ni naključen (moden), saj gre za odgovor na sodobne razmere, ki so preveč zapletene, da bi se stroka ukvarjala zgolj sama s sabo ali s svojimi klienti (samo z razvojem lastnih veščin, specifičnih teorij...). Zato se je tudi sama kot delni sistem prisiljena povezovati navzven ter razčlenjevati navznoter.

Pri tem lahko ohrani svojo identiteto zlasti na podlagi *razločevanj*, tj., na način, ko nepregledno mnogovrstnost (zunanjost ali notranjo) poenostavimo tako, da opravimo razlikovanje med različnimi deli in jih obravnavamo na različne načine. Zdi se, da smo že v razmerah, ko so *diference* celo bolj pomembne kot osnovni *smoter*, ki mu stroka služi (tj., pomoč ljudem), saj je ta *smoter* dosegljiv le z vpeljavo *razločevanj*. Naj to ilustriram z dvema primeroma: prvi se nanaša na zunanjo diferenco (odnos profesije kot sistema navzven), v drugem primeru pa gre za diferenco navznoter.

1. O socialnem delu in njegovi prihodnosti vse bolj prihaja v ospredje naslednje vprašanje: kako se naj socialno delo integrira v Evropo, ki se integrira (iz ekonomskih motivov)? V knjigi z naslovom *Socialno delo in Evropa*, ki govori o tem, je takoj na začetku izrecno izpostavljeno prav *razlikovanje* med ekonomsko in socialno politiko oz. med ekonomskimi in

socialnimi cilji, in sicer z namenom, da bi dosegli t. i. "socialno Evropo", ki bo cilj sama zase, ne pa zgolj privesek ekonomske politike.² Za tem na videz preprostim stališčem stoji razvojna logika sistemov. Evropske integracijske težnje so izraz učinkov modernizacije, problemov, ki jih je sprožila industrializacija in katerih posledica je neusklajenost med različnimi podsistemi (socialnim, ekonomskim, političnim, energetske, tehnološkim itn.). To velja tako za evropski Vzhod kot za Zahod, vendar iz različnih razlogov: v vzhodnih državah izvira neusklajenost iz *nediferenciranosti* (sinkrezijske) sistemov, kjer ne le, da niso jasni cilji in prioritete posameznih politik, pač pa so nejasne (nerazločne) tudi meje in pristojnosti podsistemov. Družbeni razvoj je bil zato odvisen od posameznih kampanj (resolucije, "petletke"), političnih klik in ključnih osebnosti. V nasprotju s tem je v zahodnih državah sistemsko neusklajenost posledica funkcionalne *diferenciacije*, ki je pripeljala v institucionalno razdrobljenost. Rešitev je torej v sistemski integraciji, ki jo zahodne države izvajajo iz diferenciacije, tj., iz tega, kar morajo vzhodne države šele doseči. Ta različnost izhodišč socialno-blaginjskih sistemov bo največja ovira za evropsko združevanje (večja od ekonomske integracije). Zakaj?

Problem so razmerja med splošno razvojno politiko,³ ekonomsko in socialno politiko, ki jih npr. Veljko Rus deli v tri stopnje razvoja: prvo opredeli kot *sinkrezijsko* vseh treh politik,

¹ Komparativna psihologija poudarja, da "vpliv genetske določenosti na velikost in strukturo omogoči predvidljive izide v socialnih interakcijah med višje razvitimi živalmi. Tako npr. večje živali pogosteje prevzamejo dominantne vloge in samci so bolj agresivni med sabo kot samice. Ko se doseže večji razpon kompleksnosti, omogoči rastoča strukturalna in funkcionalna diferenciacija nastanek večjega seznama ustreznih (drive-appropriate) obnašanj, s tem pa postane nagnjenost k učenju večjega pomena za oblikovanje vedenja kot pa hormonalni in podedovani faktorji... Na človeško družbo lahko gledamo kot na sestavo omrežij sistemov." (B. G. ROSENBERG (1971), *Social Roles and Social Control*. V: J. P. SCOTT, S. F. SCOTT (ur.), *Social Control and Social Change*. The University of Chicago Press: 44).

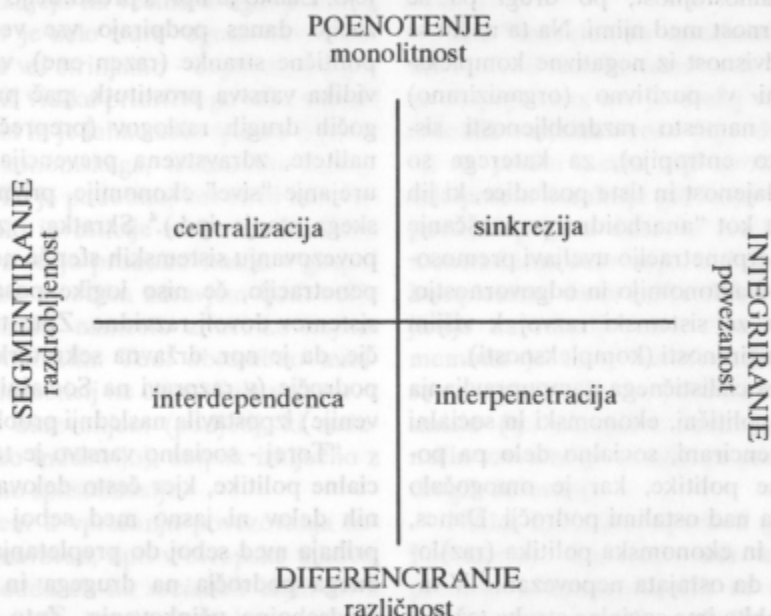
² "Tisti, ki promovirajo to vizijo (ekonomsko in politično združevanje Evrope - op. S. D.), dokazujejo, da mora biti socialna Evropa dvojčica ekonomske Evrope... vse močnejši so glasovi, ki dokazujejo, da je socialna Evropa cilj sam po sebi. Gre za utelešenje vrednot, kot sta socialna pravičnost in demokracija, ne pa za korektiv ali legitimacijski dejavnik ekonomske politike." (C. CANNAN, L. BERRY, K. LYONS (1992), *Social Work and Europe*. Macmillan; 4).

³ Mišljena je splošna politika tako države kot družbe, saj ne obstaja državna politika, zraven pa še neka civilno družbena politika (že leta 1991 smo npr. imeli kar 10.398 družbenih organizacij in 494 društev). Smisel razlikovanja med državo in družbo ni v ločitvi (področji), pač pa v *razločivih* (pojmov); ne gre za uztetje faktičnih entitet, pač pa za evidenco gostote, obsega in načina povezav med razlikovanim (mišljenim). Tovrstna razločitev je zato analitska kategorija, ne pa adekvacija stanja. Družba je namreč najboljše socialni sistem, kar jih poznamo, medtem ko je država "samooznačitev političnega sistema" (kot se je nekje izrazil Luhmann). "Država" zato ni nič drugega kot poenostavljeni avtopoetični termin tistega podsistema, katerega funkcija je generiranje splošno obvezujočih odločitev. V preteklosti pri nas ni bil problem, da je politika sploh izvajala to funkcijo, pač pa v tem, ker je hkrati z njo imela centralno vlogo v družbi. Zato tudi ni smiselno govoriti o civilni družbi, dokler ni prav(n)e države.

drugo kot *segmentacijo*, kjer gre za podrejenost socialne splošni politiki in za nepovezanost z ekonomsko, tretjo stopnjo pa kot *interpenetracijo* med vsemi tremi, pri čemer dodaja:

“Razumljivo je sicer, da je najprej potrebna odprava sinkrezije in uveljavitev funkcionalne diferenciacije, ko pa je ta izpeljana, je (...) nujno medsebojno prežemanje med vsemi politikami. (...) Domnevamo, da bo razvoj potekal od sinkrezije prek diferenciacije k vza-

pelje nujno v interpenetracijo, saj lahko opuščenje sinkrezije pripelje (skupaj z diferenciacijo) v razdrobljenost sistemov ali pa (če gre za poenotenje) v centralizacijo. Ker je kvaliteta sistemskih povezav odvisna od prevlade strateških kombinacij, ki jih sistemi uporabijo, so aktualna naslednja nasprotja: segmentiranje /integriranje, diferenciranje/poenotenje. Od kombinacije teh štirih strateških usmeritev je odvisna kakovost vezi med sistemi.

jemni penetraciji ekonomske, socialne in drugih politik...”¹

Ta tipologija sicer dobro nakazuje razvojni trend, hkrati pa zapeljuje, ker razume diferenciacijo zgolj količinsko.² S tem namreč nastane vtis, da je diferenciranje nekakšna vmesna stopnja med sinkrezijo in interpenetracijo, oziroma, da že diferencirani sistemi (kot npr. v Sloveniji) samodejno težijo k medsebojnemu prepletanju. Dejansko pa diferenciranje ne

Sistemske integracije ni brez funkcionalne diferenciacije, vendar pa diferenciranje ne pelje nujno v povezanost. Deterministična kavzalna zveza je namreč med diferenciacijo in odvisnostjo, ne med diferenciacijo in povezanostjo: z diferenciacijo (pod)sistemov naraščata specializacija in racionalizacija³ posameznih dejavnosti, kar povzroča večjo medsebojno funkcionalno odvisnost (interdependenco). S tem se zaostri vprašanje povezanosti sistemov,

¹ Veljko Rus (1990): *Socialna država in družba blaginje*. DOMUS, Ljubljana: 372.

² Diferenciacijo se prvenstveno povezuje s tem, “da raste število medsebojnih vezi med omenjenimi tremi politikami” (*ibid.*); gre za predpostavko, da je organizacijska gostota sistema obratno-sorazmerna z njegovo entropijo, kar ni vselej res.

³ Tj., ciljno usmerjeno delovanje na osnovi njihovih lastnih zakonitosti oz. avtonomnosti. Prav diferenciranje je kontekst, ki omogoča, da se - gledano z vidika celotnega sistema - relacija nekega delnega sistema do celote definira glede na specifično funkcijo, ki jo tak del opravlja; iz vidika delnega sistema pa je diferenciranje tisto nanašanje oz. učinkovanje na okolje (na druge delne sisteme), ki ga opišemo z input-output pristopom.

tj., problem, ki z vidika strategije poenotenja (še) ni aktualen na tak način (bodisi zato, ker še ne obstaja - npr. sinkrezija -, ali pa zato, ker ga rešujemo s centraliziranim vodenjem). Interdependenca ne zadošča za integracijo, temelječo na diferencialih, saj lahko diferenciranje samo po sebi - nasprotno - pelje v večje konflikte med sistemi, zlasti zaradi večje gostote njihovih stikov in zaradi večje racionalnosti njihovih delovanj. Zato se morajo sistemi oz. njihovi deli medsebojno prežemati (interpenetrirati), ker se s tem po eni strani ohranja medsebojna samostojnost, po drugi pa se poveča odgovornost med njimi. Na ta način se medsebojna odvisnost iz negativne kompleksnosti spremeni v pozitivno (organizirano) kompleksnost: namesto razdrobljenosti sistema (z visoko entropijo), za katerega so značilne neuskkljenost in tiste posledice, ki jih V. Rus omenja kot "anarhoidno premeščanje ciljev"¹, se z interpenetracijo uveljavi premoso-razmernost med avtonomijo in odgovornostjo, kar je podlaga za sistemski razvoj k višjim stopnjam organiziranosti (kompleksnosti).

V sistemu socialističnega samoupravljanja so bili splošno politični, ekonomski in socialni sistemi nediferencirani, socialno delo pa po daljšek socialne politike, kar je omogočalo prevlado prvega nad ostalimi področji. Danes, ko sta socialna in ekonomska politika (raz)ločeni, pa se zdi, da ostajata nepovezani.² V takih razmerah lahko ima socialna stroka težave, ker njena funkcija ni vselej jasna. Interdependenca socialnega dela in drugih področij lahko pripelje v konflikt v tem smislu, da svojih namenov, ki jih stroka hoče doseči, ne more legitimirati iz *lastne* logike, pač pa z vidika drugih sistemskih sfer. Konkretnije rečeno: ko

je ustanovitelj ljubljanskega zavetišča za brezdomce razvijal argumente za njegovo postavitve, so bili ključni tisti poudarki, ki so se nanašali na policijsko, ekonomsko in zdravstveno logiko, ne pa na socialno.³ Tudi namen ukvarjanja z odvisnostjo od alkohola in ostalih drog z vidika socialne stroke ne more biti boj proti alkoholizmu ali narkomaniji (npr. zaradi prevelike porabe tovrstnih sredstev, zaradi izpada delovnih ur in porasta stroškov, zaradi zdravstvenih in smrtnih primerov), pač pa je namen zlasti *pomoč* tistim, ki jo v zvezi s tem potrebujejo. Enako je npr. s prostitucijo - njeno legalizacijo danes podpirajo vse večje slovenske politične stranke (razen ene), vendar *nihče* z vidika varstva prostitutk, pač pa iz vseh mogočih drugih razlogov (preprečevanje kriminalitete, zdravstvena prevencija potrošnikov, urejanje "sive" ekonomije, priznavanje dejanskega stanja ipd.).⁴ Skratka - zgolj težnja k povezovanju sistemskih sfer še ne vodi v interpenetracijo, če niso logike posameznih pod-sistemov dovolj razvidne. Zato tudi ni naključje, da je npr. državna sekretarka za socialno področje (v razpravi na Socialni zbornici Slovenije) izpostavila naslednji problem:

"Torej - socialno varstvo je ta segment socialne politike, kjer često delovanje posameznih delov ni jasno med seboj določeno, ko prihaja med seboj do prepletanja učinkovanja enega področja na drugega in gre torej za medsebojno učinkovanje. Zato je nemogoče načrtovati razvoj enega samega segmenta izločeno iz skupnega položaja..."

"V zelo nizki kvaliteti življenja se vse te funkcije (ki delajo človeka aktivnega, op. S. D.) znižajo. In mislim, da je to ta velik doprinos socialnega varstva (skrb za kvaliteto

¹ *Ibid.*: 370.

² Zato lahko pride do tega, kar npr. Luhmann očita pravu, ko se je etabliralo kot znanost. Avtonomiziralo se je kot znanost do te stopnje, da komaj še "odraža vezi z ekonomskimi in socialnimi znanostmi. Ona (tj., pravna znanost - op. S. D.) živi kot na otoku. Zdi se, kot da ločeno konstituiranje njenega predmeta to dopušča. Tako se dogaja, da v pravnih argumentacijah pri uporabi pojmov namen in sredstvo naletimo na osupljivo naivnost - v primerjavi z rafiniranostjo, kakršno so razvile ekonomsko znanstvene teorije odločanja." Skratka - diferenciacija, v kateri se avtonomija ohranja na način ločenosti in nepovezanosti z drugimi, je neučinkovita. (Niklas LUHMANN (1981): *Teorija sistema*. Zagreb: Globus: 72).

³ Za najučinkovitejše so se pokazali npr. ti argumenti: zmanjšanje delinkvence, neprimerno nižji stroški oskrbovanja kot v zaporu, kamor so se brezdomci zatekali pozimi, manjša možnost okužbe ostalega prebivalstva, če oboleli brezdomci niso raztepeni po mestu ipd.; socialna argumentacija pa se je pokazala za povsem neučinkovito že vsaj leto pred ustanovitvijo zavetišča, ko so hoteli postaviti bivalni kontejner.

⁴ Ugotovitve praktikantk VŠSD iz intervjujev s predstavniki večjih političnih strank (skupina pri ljubljanskem Centru za pomoč mladim).

življenja, op. S. D.), ki tudi nekje deluje tudi v funkciji na gospodarskem področju, se pravi v funkciji proizvodnje v družbi.”¹

Gotovo so zgornje trditve aktualne za ta trenutek, simptomatična pa je argumentacija, če jo vzamemo dobesedno: potrebno je prepletanje z drugimi področji, ker je nemogoče načrtovati iz enega samega segmenta, medtem ko socialno varstvo “deluje tudi v funkciji na gospodarskem področju” (tj., v funkciji gospodarske proizvodnje). Ta logika namreč vzdrži samo v tem smislu, da spremembe na enem področju učinkujejo na večino drugih področij in narobe, kar je zelo stara² ugotovitev, s katero se seveda vsi strinjamo - dejansko pa gre za prioritete. Z vidika prioritete pa taka trditev vnaša nejasnost in je lahko celo sporna (npr. iz finančnega, ekonomskega, tehnološko-razvojnega vidika). To je podobno, kot če bi zdravstvo utemeljevalo investicije za lastno tehnično opremljenost z večjo produktivnostjo v gospodarstvu (ker bo z večjim zdravjem ljudi večja njihova storilnost) namesto z učinkovitejšim zdravljenjem obolelih. Tudi obrambno ministrstvo svojih investicij ne utemeljuje več npr. z gospodarskim okrevanjem (podjetij, ki sodelujejo z vojaško industrijo), ampak izključno z večjo obrambno sposobnostjo.

Če se vrnem k vprašanju povezovanja socialne stroke navzven, npr. v evropske tokove, je razviden poudarek na *socialnih* ciljih (t. i. “socialna Evropa”), kar je zlasti izraz sistemske logike področja, ki se selektivno integrira z drugimi in tako izpostavi svojo diferenco. Celo če se taka težnja izkaže za iluzorno,³ to ne pomeni, da gre za napačno strategijo. Diferencirajoči sistemi v svojih integracijah niso avtonomni v tem smislu, da se povezujejo, kakor hočejo, pač pa v tem, da diferencirajo okolje, s katerim se povezujejo. Pri tem integracija kot

interpenetracija ni avtonomno ukinjanje sistemskih razlik (npr. jugoslovanski koncept), pač pa gre za povezovanje kot avtonomno razmejevanje med seboj in okoljem, tj., za samoodločanje o tem, katere vplive iz okolja bomo absorbirali v nasprotju z vsemi drugimi. Oziroma, kot se izrazi Jo Campling v prvem stavku omenjene knjige:

“Socialno delo je na pomembni stopnji svojega razvoja. Vse profesije morajo biti dovzetne za spremembe socialnih in ekonomskih pogojev, če hočejo ustrezati namenom, ki jim strežejo.”⁴

Biti “dovzetan za spremembe” drugih, da lahko slediš lastnim namenom - je nova razvojna stopnja zato, ker je doslej veljalo narobe: v začetkih socialne stroke (npr. dobrodelnost) je bil na prvem mestu ožji strokovni interes in šele potem korekcija glede na vse drugo. Zdaj postaja vpeljava diferenc vse bolj predhodna namenskemu delovanju, ker so razmere preveč kompleksne, da bi lahko delovali zgolj z omejitvijo na relacije med sredstvi in cilji. Pomembno je torej *razločevanje*, ker je pogoj samoorganizacije in refleksije v sistemskem smislu (tj., okrepitve lastnega delovanja na način vzratnega nanašanja prek pričakovanja drugih delovanj).

Niklas Luhmann opredeli (po Heinzu von Foersterju) diferenco tudi kot “funkcijsko premiso samonanašajočih se operacij”.⁵ Poudarek je na tem, da razločitev (česa od česa drugega) sama po eni strani variira glede na različnost namenov delovanj, po drugi strani pa šele omogoča ta delovanja, ki se nadaljujejo iz elementov, iz katerih so sama sestavljena (npr.: družba producira komunikacije s pomočjo komunikacij, zavest producira misli s pomočjo misli, organizem producira biokemične procese s pomočjo enakih procesov itn.).

¹ Anka OSTERMAN: Uvodna razprava na skupščini Socialne zbornice Slovenije o Socialno varstvenem programu RS do leta 2000, Ljubljana, 6. XII. 1993 (ciklostirano).

² Že Heraklit je (pred 2500 leti) poudaril medsebojno povezanost vsega, kar je, npr. človeka in vesolja: “Tudi v spanju so ljudje dejalni in pomagajo pri dogajanju v vesoljstvu.” (Cit. po Anton SOVRE (1988), *Predokratiki*. Slovenska matica v Ljubljani: 79).

³ Bolj verjetna je možnost, da se zgodi to, kar je napovedal D. Jarre: “Tudi če bo (evropska) Skupnost razvila programe za spoprijem s socialno marginalizacijo in ranljivostjo, bo porabila več časa in precej več svoje finančne moči in sredstev za razvijanje programov, ki bodo naredili nasprotno.” (Cit. po C. CANNAN, L. BERRY, K. LYONS (1992), *Socialno delo in Evropa*. Macmillan: 149).

⁴ *Ibid.*; 1.

⁵ Niklas LUHMANN (1990): Sistem in funkcija. *Nova revija IX*, 96/99: 771.

Navedena definicija izpostavlja pomen sistemov (ne pa npr. strukture!), tj., pomen razlike med tem, kar je tostran meje, in tistim onstran nje (okolje). Šele znotraj te razlike so lahko operacije samonanašajoče¹ in šele z vzpostavitvijo take razlike sploh lahko govorimo o sistemu (npr., sam lahko mislim kot jaz le, če imam zavest o razliki do drugih). Da bi lahko sistem razvil samonanašajoče delovanje, mora biti sposoben samoopazovanja, to pa se zgodi z vpeljavo diference (sistem/okolje) navznoter v sistem sam. V tem primeru je sistem sam tisto okolje, glede na katerega si razmeji funkcionalne sfere delovanja, tj., oblikuje podsisteme.

2. Dober primer tega, kako socialno delo kot stroka vpelje *diferenco navznoter*, so npr. poudarki Britanskega združenja za socialno delo. Očitno je kompleksnost stroke narastla do točke, da je bilo treba določiti (zavarovati, zagotoviti) "konceptualni okvir" za nadaljnji razvoj, torej tisto, kar je nedosegljivo s kompleksiranjem internih dejavnosti (metod, veščin, znanj). Prej smo videli, da funkcionalna diferenciacija nujno pripelje v interdependenco, ne pa v interpenetracijo (šele ta zagotavlja povezavo med diferenciacijo in integracijo). Slednje je izvedljivo skoz sistemski presek, kjer en sistem vstopa v drugega tako, da še vedno razpolaga s svojo identiteto. Za britansko socialno delo to pomeni, da je njegova učinkovitost v prežemanju z drugimi ekspertnimi sistemi dosegljiva iz razmejitve njihovih postopkov od drugih sorodnih profilov (ne pa zgolj z diferenciacijo lastnih veščin in znanj). V ta namen je njihovo združenje oblikovalo naslednje tri kriterije:

"(a) raven ranljivosti uporabnika",

"(b) stopnja kompleksnosti" uporabnikove

socialne situacije,

"(c) značilnost in pomembnost procesa odločanja (decision-making)".

Prvi kriterij se sicer nanaša tako na fizično, psihično kot na socialno ranljivost, pri čemer je socialno delo v tej zvezi nepogrešljivo le, ko je treba "povečati socialno sposobnost v interpersonalnih razmerjih" (ne pa v vsakršnih drugih, kjer je tudi koristno, ni pa nujno). Drugi kriterij opozarja na število dejavnikov, ki vplivajo na razmere (označene kot problematične), na raven sprememb, ki so v zvezi s tem potrebne, in na stopnjo angažiranja posameznikove osebnosti. Tretji kriterij pa določa obvezno angažiranost socialnih delavcev v postopkih, v katerih se pri izvajanju pomoči kakorkoli omejuje svoboda uporabnikov (zahteva, ki je izrecno poudarjena tudi v njihovi Listini o duševnem zdravju iz 1983.).

Gre za poudarke, ko je *pred* selektivno uporabo specifičnih znanj in veščin treba v ta namen razpoznavati in vrednotiti področja, na katera se nanašajo omenjeni trije kriteriji - to "je centralnega pomena."² Delovanje torej zahteva vrednotenje in prepoznavanje, kar pa ni mogoče brez *razločevanja*, nanašajočega se na uporabnikovo ogroženost, na razmere, v kakršnih je in na odločitve v zvezi z njim. Vpeljava tovrstne diference navznoter je posledica internega kompleksiranja (profesije), ki se nanaša tako na obseg pogojev kot na obseg možnosti delovanj. Od tod prisila v njihovo selekcijo, v identifikacijo in kvalifikacijo in v njihovo pogojevanje (v postavljanje pogojev znotrajsistemskim relacijam). Konkretno to pomeni, da so npr. zgornji kriteriji smiselni šele na določeni stopnji kompleksnosti, ne pa ne glede na to (npr. vedno in povsod). V enostavnih

¹ Samonanašanje ni le analitični pojem, s katerim si pomagamo pri opisovanju nečesa, pač pa gre za *dejansko lastnost* samoreferenčnih sistemov. To ni znano šele od Luhmanna naprej, pač pa je že Heidegger (v dvajsetih letih) na primeru psihičnega sistema pokazal, da intencionalnost (tj., zavest kot "nanašanje-na" oz. "usmerjenost-k") ni odnos med psihičnim subjektom, ki nekaj zaznava, in med fizičnim objektom (zaznavanim), na čemer je gradil Husserl. Nasprotno: pogoj zaznave, da bi se razvila, ni faktični obstoj nekega objekta, ki bi omogočil intencionalno usmerjenost, pač pa je zaznava (ki je vselej zaznava nečesa) že na samem svojem izhodišču strukturirana kot intencionalna (nanašujoča). Kot primer Heidegger navede halucinacijo, ki se lahko razvije ne glede na obstoj kakega objekta (npr.: haluciniram drevo, čeprav ga sploh ni tam; haluciniram tako obliko nečesa, ki sploh nikjer nikoli ni obstajala) - zaznava se že *iz sebe* nanaša na nekaj, je torej kot zaznava samonanašajoča, oz., z njegovimi besedami: zaznava "je *apriorni karakter nanašanja* tega, čemur pravimo sebe-nanašanje" (podč. Heidegger; cit. po Tine HRIBAR (1993): *Fenomenologija I*. Slovenska matica v Ljubljani: 248).

Dokaz o samonanašanju (psihičnega) sistema ponudi tudi Graham BARNES, ko v članku *What You Get is What You See* (ciklostirano, 11 str.) dokazuje naslednje: "... smiselna zaznava se lahko spremeni brez zunanje oz. materialne spremembe. Spoznavna zmožnost subjektov v globoko hipnotičnem transu se razlikuje od njihovih zavestnih predstav" (str. 1).

² Vsi cit. iz Terry BAMFORD (1990): *The Future of Social Work*. Macmillan, London: 31-32.

pogojih, ko je, denimo, uporabnik socialnega dela vsak, ki mu zmanjka denarja za preživetje, ker si ga sam ne more pridobiti - socialni delavec pa je zakonsko pooblaščen distributer zneska, ki upravičencu pripada, v takih primerih so očitno zgoraj omenjene diference (zlasti pod "a") nesmiselne, ker jih nadomešča preverjanje (kompletnosti vlog, resničnosti navedb ipd.). Dokler ni razvitih aplikativnih metod¹ za oceno socialne situacije, so tudi kriteriji, ki se nanašajo nanjo ("b"), neuporabni. Dokler ni alternativnih postopkov za nadomeščanje skrbstvenih obravnav, s katerimi se omejuje osebna svoboda, je tudi tretji kriterij ("c") nepotreben ali celo škodljiv (za stroko).

Socialno delo v Sloveniji še ni na stopnji, ko bi vpeljava diferenc na način zgornjih (treh) kriterijev postala nujni pogoj razvoja specifičnih veščin in znanj. Razvoj slednjih še vedno ostaja glavna prioriteta stroke, čeprav so ob tem potrebna tudi nekatera druga razločevanja. Tako se je začel uvajati sistemski pristop kot način, ki to omogoča. Nekaj primerov:

- Pomen skupnostnega pristopa kot temeljne orientacije socialnega dela (ne pa zgolj kot ene od delovnih metod) se je lahko utemeljil prav skozi sistemski pristop, ki je vpeljal *razlikovanje* štirih ravni v sistemu socialnih mrež (t. i. mikrosisteme, mezosisteme, ekosisteme in makrosistem). Ni nepomembno, da ti poudarki sovpadajo s časom, ko se je govorilo zlasti o racionalizaciji socialnih služb (v razmerah, ko je prejšnji socialno politični sistem razpadal), s tem da bi preložili breme na druge sfere. Od tod npr. opozorilo, ki je aktualno še danes:

"Če gledamo na skupnostno naravnost socialnega dela v luči sistemskega pristopa, se močno zmanjša nevarnost, da bi napačno ocenili pomen skupnostnih vezi in možnosti neformalne pomoči v tem smislu, da bi z

razvijanjem medsebojne pomoči lahko nadomestili usluge, ki jih nudijo družbene službe."²

- V istem času je sistemski pristop izrecno poudarjen tudi v kvalitativnem raziskovanju in evalvaciji. Gre za vrsto akcijskoraziskovalnih projektov, ki so se v socialnem delu v Sloveniji razvijali v sedemdesetih in osemdesetih letih (tj., v času, ki jim ni bil naklonjen - forsiranje "usmerjenega izobraževanja"), katerih problem je bila strokovna evalvacija, ki na podlagi kvantificiranja ni bila možna, drugi načini pa niso bili razviti. V ta namen je bila 1990. ubranjena disertacija (do sedaj najcelovitejše delo na to temo pri nas), v kateri je avtor za vrednotenje tovrstnih projektov naredil dvoje: razvil je teoretični model (štirih hipotetičnih tipov) in podal kritiko dosedanjih pojmovanj akcijskega raziskovanja (tako tistih, ki so se iz navezave na K. Lewina izrodila v najrazličnejša skupinskodinamična usposabljanja, kot temu nasprotnih, ki so, iz marksističnih izhodišč, težila k revolucioniranju družbe). Prav v ta namen je avtor tudi uporabil sistemski pristop, ker mu je omogočil naslednje:

"Pri analizi sistemskih značilnosti akcijsko-raziskovalnih projektov smo se oprli na sistemsko teorijo organizacij, posebej še na strukturalno-funkcionalno analizo Katza in Kahna in Mintzberga in na tej osnovi konstruirali hevristično shemo, s pomočjo katere smo sistematizirali opis organizacijskih vidikov projektnih sistemov."³

- V okviru omenjenih akcijskoraziskovalnih projektov je sistemski pristop uporabljen že zelo zgodaj, izpostavljen pa je zlasti z avtorjema B. Strithom in M. Možino. Če pogledamo časopis *Socialno delo*, najdemo izrecne poudarke v tej smeri že vsaj l. 1988, ko je bil izpostavljen *sistem* kot enota preživetja, ne pa posameznik (navezava na G. Batesona), in ko

¹ Npr. v smislu "analize rizika", ki je pogoj za intervencijo (Malcolm Fyfe: VŠSD, 26. III. 1992), saj omogoča razpoznavo stopnje nevarnosti, stopnje tveganja in kompleksnosti pogojev v tej zvezi. Tudi v tem primeru velja, da je ocenjevanju/razlikovanju teh stopenj predhodno *razlikovanje elementov* (npr. *danger, hazard, risk*), na katere se nanašajo relacije, ki jih hočemo kvalificirati. Gre za sistemski pristop, ki je očitno uporaben za najrazličnejše vrste socialnih sistemov (ne zgolj za interakcijske, tudi za organizacijske in družbene), na kar opozarja že naslov ene od tovrstnih publikacij - S. G. HADDEN (1984), *Risk Analysis, Institutions, and Public Policy*; New York. Več o tem gl. v: Vida KREMŽAR KLEMENČIČ (1993), Moderna tveganja kot družbeni pojav. *Teorija in praksa* XXX, 9-10: 1024-1030.

² Pomen tovrstnega razlikovanja kot ključnega za socialno stroko izrecno izpostavlja Pavla Rapoša Tajnšek že vsaj štiri leta; gl. v: P. RAPOŠA TAJNŠEK (1990), Skupnostni pristop kot osnovni princip socialnega dela. *Socialno delo danes*, seminar VŠSD, Ljubljana, 21.-22. VI. (ciklostirano).

³ Blaž MESEC (1990): *Aksijsko raziskovalni projekti kot oblika skupnostnopsiholoških intervencij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta: 333.

se obravnava problem t. i. *zaprtih* sistemov v zvezi z "normalizacijo" (H. Oppl in Tomaschek).¹ Naslednji pomemben prispevek, zlasti z vidika sistemskega pristopa v procesih samoorganiziranja in samopomoči, je tematska številka istega časopisa z zgovornim naslovom "Avtopoeza"; zlasti opozarjam na podroben opis *aplikacije* sistemske teorije na posameznih primerih, kjer gre za konkretizacijo nekaterih ključnih teoretskih pojmov (sistemskokibernetični pristop, semantični in interakcijski okvir, metakomunikacija, rekurziven odnos, metoda cirkularnih vprašanj, samokorektivni mehanizem, klientski in ekspertni sistem ipd.).²

• Opazen poudarek na sistemski pristop je narejen tudi pri raziskovanju psiholoških značilnosti družinske skupine. Ena redkih knjig s tega področja že l. 1987 navaja izredno pomembna poudarka v zvezi s sistemsko teorijo: "Velika prednost mnogih konceptov, ki sta jih dali sistemska teorija in teorija komunikacij, je, da jih je mogoče operacionalizirati" - vendar z opozorilom, da "/U/smerjenost sistemskih družinskih terapij v akcijo, ukrepanje, spreminjanje nosi v sebi tudi nevarnost poenostavljanja in operacionalizacije še nejasnih teoretičnih konceptov." Se pravi, sistemski

pristop je uporaben, a ne kot "popravljalnica", pač pa zlasti kot "način mišljenja".³ Ne gre torej za metodo delovanja, pač pa za način mišljenja, oziroma, za to, kar pravi npr. G. Barnes o kibernetiki: "... pomagala vam bo pri razumevanju nekaterih diferenc v načinih mišljenja, delovanja in odločanja", in to celo v primeru, če se s tem ne strinjate.⁴ To omenjam zlasti zato, ker kritiki sistemskega pristopa teh opozoril ne jemljejo resno, ko poudarjajo po eni strani nevarnost njene aplikacije, hkrati pa ji očitajo nejasnost (več o tem v drugem delu prispevka).

• V novejšem času (tj., po novem Zakonu o socialnem varstvu) je sistemski pristop dosledno rabljen v raziskavi B. Stritih, čeprav naslov na videz nima nič skupnega s sistemsko teorijo: *Normativi in standardi v socialnem varstvu* (Raziskovalno poročilo, VŠSD, Ljubljana, maj 1993). Ker gre za primer aplikacije sistemskega pristopa na socialno delo in za vpeljava nekaterih pomembnih razločitev (glede profesije in politike, glede področja dela in odnosa do drugih strok, glede metod ipd.), je vredno to raziskavo pogledati ne le s praktičnega vidika, pač pa tudi s sistemsko teoretskega.

(Se nadaljuje.)

¹ Bernard STRITI (1988): Problemi profesionalizacije socialnega dela. *Socialno delo XXVII*, 4: 300.

² Bernard STRITI, Miran MOŽINA (1992): Zapis udeleženca drugega srečanja Balintove skupine na poletni šoli s sistemsko teoretičnim komentarjem. *Avtopoeza: procesi samoorganiziranja in samopomoči. Socialno delo XXXI*, 1-2: 98-117.

³ Vse iz: Gabi ČAČINOVČ VOGRINČIČ (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance: 61-62.

⁴ Graham BARNES (1990): *Epistemology, Cybernetics and the Viable System Model*. Gradivo za Seminar iz epistemologije in kibernetike (ciklostirano): 2.